

**О. О. Бакуменко,**

Київський національний лінгвістичний університет, м. Київ

## ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРЕВЕРБА AN- У ДІЄСЛОВАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ XVI СТ.

Стаття присвячена дослідженню граматикизації преверба an- у дієсловах німецької мови XVI ст. Особливу увагу приділено аналізу семантичних змін, що їх зазнають дані мовні одиниці в контексті. Ідіоматизація преверба an- призводить до його перетворення на префікс.

**Ключові слова:** граматикизація, преверб, префікс, ідіоматизація.

### ГРАММАТИКАЛИЗАЦИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРЕВЕРБА AN- В ГЛАГОЛАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА XVI СТ.

Статья посвящена исследованию грамматикализации преверба an- в глаголах немецкого языка XVI ст. Особое внимание уделено анализу семантических изменений в данных языковых единицах в контексте. Приобретая идиоматическое значение, преверб превращается в префикс.

**Ключевые слова:** грамматикализация, преверб, префикс, идиоматизация.

### GRAMMATICALIZATION AND FUNCTIONS OF PREVERB AN- IN VERBS OF GERMAN LANGUAGE OF THE XVIth CENTURY

The article deals with the research of the grammaticalization of preverb an- and its functions in German verbs in the plays of the XVI century. The aim of the work is to analyze the way the grammaticalization of the separable element proceeds. The focus is also made on the changes in the semantic structure of the German verbs with preverb an- in the XVI century in order to reveal the functions of the first component of the researched verbs. Preverbs were derived from adverbs and prepositions and received some features from them, but unlike these units separable elements modify the way the verbal action proceeds.

An attempt has been made to determine the status of an- in the verbal construction. It has been applied the criterion of the similarity of the meaning of the preverb and the one of the word from which it was derived. We have found out that preverb an- has transparent semantics in some cases and thus functions as the first part of the compound word, but it can undergo substantial changes in the semantics in other examples. Preverb an- turns into the prefix because of the idiomatization of its meaning. An- can intensify the verbal action or show that its object is totally affected, what makes the action more dynamic. Further development of the idiomatic meaning of preverb an- contributes to the formation of the inchoative semantics.

**Key words:** grammaticalization, preverb, prefix, the idiomatization of the meaning.

**Постановка проблеми.** Граматикизація мовних явищ є складним процесом, який може тривати століттями. Саме так відбувається формування граматичної семантики мовної одиниці на основі її лексичного та словотвірного значень [4, с. 87–90]. Прикладом цього є дієслово з відокремлюваними превербами в німецькій мові. Їхня граматикизація триває і донині, що спричиняє наукові дискусії довкола статусу елемента прислівниково-прийменникового походження. Аналіз наукових робіт, присвячених цій проблематиці, засвідчив різноманітність трактувань даного явища. Деякі вчені, зважаючи на здатність першого елемента відокремлюватися, відносять ці утворення до одиниць синтаксичного мовного рівня (Й. Целлер [13], С. Вурмбрад [12]), інші – до фразеологічного (К. А. Левковська [2], Ж. Буї [3]). Одні представники морфологічного підходу відстоюють думку про приналежність даних конструкцій до композит і / або до префіксальних дієслів (В. Фляйшер, І. Барц [6], М. Хаберман [7]), інші вважають їх окремим типом словотворення (С. Шлотхауер, Г. Цифонун [10]). Проте ґрунтовне вивчення дієслів з превербами можливе за умови врахування особливостей їхнього становлення в діяхронії. Оскільки в німецькій мові XVI ст. трапляються як випадки вживання даних утворень, характерних для більш ранніх періодів розвитку мови, і таких, що є типовими для сучасної німецької мови, **актуальності** набуває їхній аналіз в мові XVI ст. **Матеріалом дослідження** слугують німецькі п'єси XVI ст. **Мета статті** – проаналізувати процес граматикизації преверба an- в німецьких дієсловах XVI ст. та з'ясувати його функціонування у даних конструкціях.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання відповідних **завдань**:

- простежити перебіг граматикизації преверба an- у дієсловах німецької мови XVI ст.;
- визначити семантичні зміни у дієсловах з відокремлюваним превербом an- на матеріалі німецьких п'єс XVI ст.;
- проаналізувати характер зв'язку преверба an- зі словом від, якого він походить;
- простежити взаємозв'язок між значенням першого компонента таких утворень та їхнім словотвірним статусом;
- з'ясувати особливості функціонування преверба an- у даних конструкціях.

**Викладення основного матеріалу.** В давньо- та середньовісній німецькій мові преверб an- важко відрізнити від прийменника та прислівника: eine grafschäft die brähte in sîn vater an (...brahte an ihn); du hâst mich ze dienste dich an gezogen (...an dich gezogen); er nam ze kinde sich den weisen an (...nahm die Weise an sich oder nahm die Weise an); von den hûsfrowen wart geboten an (wurde angeboten) [1, с. 351]. В наведених прикладах an- не є прислівником, оскільки даний елемент не виконує функцію члена речення. Від прийменників він запозичив керування напрямку на об'єкт дії, яке однак як і у прислівників є зрозумілим саме з контексту. Проте в поданих вище реченнях an- на відміну від зазначених мовних одиниць не лише вказує на напрямок, але й модифікує дієслівну дію, позначаючи спосіб її перебігу, що є характерним саме для превербів.

В німецькій мові XVI ст. частково зберігається тенденція, коли преверб можна відрізнити від мовних одиниць, від яких він походить, лише у контексті, однак і трапляються випадки, близькі до його поєднання з дієсловом в сучасній німецькій мові:

- 1) Midian: Vnd klage nun an dieß gegenwertige Weib, zu Leib, zu Leben, zu Haut, zu Haer... [5, с. 103]
- 2) Daniel: So haben doch diese beiden alten einen falschen Eydt geschworen, vnd sie felschlich angeklaget [5, с. 134].

В першому реченні an стоїть перед іменником, виражаючи спрямованість дії на особу, та одночасно підсилює інтенсивність її виконання. Таким чином, наголошено на серйозності злочину, який вчинила жінка, та прагненні старого Мідіана засудити її до страти. Його ненависть не знає меж, що підкреслено за допомогою низки додатків з прийменником zu.

У даному випадку відбувається перетворення прийменника на преверб в результаті процесу реінтерпритації, що є експліцитно не вираженим [11, с. 33–37]. Натомість в глибинній структурі речення відбулися такі зміни:

Midian: [[VP Vnd klage nun [PP an [NP dieß [NP gegenwertige Weib]]], [PP zu Leib], [PP zu Leben], [PP zu Haut], [PP zu Haer...]]  
→ [[[[VP Vnd klage nun (Prv an)] [NP dieß [NP gegenwertige Weib]]], [PP zu Leib], [PP zu Leben], [PP zu Haut], [PP zu Haer...]].

В прикладі 2 ієрархічна структура конститuentів має такий вигляд:

[S So [[V' haben doch [NP diese [NP beiden alten]] [VP [NP einen [NP falschen Eydt]] geschworen]], vnd [VP sie [VP felschlich [VP (Prv an) geklaget]]]].

Преверб передує дієслову, утворивши з ним семантичне ціле. Про незавершеність процесу граматикалізації свідчить морфологічна роз'єднаність складових частин конструкції. В цьому реченні ап- зазнав дещо більшої абстрактивізації ніж в попередньому випадку. Внаслідок дії категоріальної метафори у відокремлюваному елементі на базі локативності розвинулося значення «здійснення дії в повній мірі». Вживання дієслова з цим превербом в перфекті додає дії результативності. Подальша ідіоматизація ап- сприяє набуттю ним ознак префікса.

Для з'ясування статусу відокремлюваного компонента ап- у німецьких дієсловах XVI ст. застосовано критерій подібності значення, згідно якого преверб є частиною складного дієслова, якщо він так само як і мовна одиниця, що він від неї походить, передає локативність дії. У випадку втрати первинної семантики відбувається ідіоматизація преверба та його перетворення на префікс [7, с. 37].

У наступних прикладах ап- є компонентом композит:

3) Hans Pfriem:

Komm du mit mir, mein frey Gespan,  
Ich wil dich lustig füren an,  
Am guten ort, da ich bin genesen... [8]

4) Susanna: Vnd du wirst mich hernacher aus der Erden aufferwecken. Vnd werde mit dieser meiner Haut abgeben werden. Vnd werde in meinem Fleische Gott sehen, vnd in ewigkeit anschawen... [5, с. 123]

5) Mein Nachbar, du mußt also tan:

nimm ein Mannsherz in deinen Leib  
und beut ein Kampf an deinem Weib,  
du wöllst dich weidlich mit ihr schlagen,  
welches soll die Bruch antragen;  
und welches in dem Kampf erlieg,  
daß das ander gewinn den Sieg  
und sei denn Herr und Mann im Haus! [9]

У третьому реченні обидві частини дієслівної конструкції мають прозору семантику, у четвертому – дієслово є напівідіоматичним (in ewigkeit anschawen – «дивитися у вічність»), оскільки внаслідок вживання з об'єктом на позначення абстрактного поняття набуло переносного значення. У прикладі 4 безвинно засуджена на страту жінка звертається до Бога та благає його про підтримку. Такі випадки дієслівних метафор є типовими для реплік героїв трагедій та трагікомедій XVI ст. В останньому з наведених вище прикладів сусід дає пораду чоловіку як поводитися з жінкою, щоб показати їй, «хто в домі хазяїн» (welches soll die Bruch antragen). В даному виразі дієслово є ідіоматичним. Загалом для фастнахтшпілей та комедій XVI ст. характерне вживання прислів'їв, приказок та ідіом.

Преверб ап- може бути напівідіоматичним:

6) Iojakim: Hyrame, lauff eilend hin, vnd sage meinem Schwiegervater vnd meiner Schwiegermutter, ich sey gesundt vnd frisch widerumb angelanget, vnd bitte freundlich, sie wollen hiehero zu mir kommen, denn ich mit jhnen zu reden habe [5, с. 87].

7) Midias: Wer hette es doch immermehr dencken sollen, das die Liebe einen menschen so solte ohne vnterscheidt zusetzen? Das sie Junge Leute anficht, das ist nicht seltzam, sondern ist Natürlich, Aber alte Leute zuuersuchen, das ist wunderlich [5, с. 36].

8) Maria Magdalena.

Bekommen. Das ich wünschen will,  
Euch auch, traut hertzer Bruder mein,  
Wolts euch kein schertz nicht lassen sein,  
Alleine nempt meine warnung an,  
Vnd was jhr habt zu viel gethan,  
Bekennets nur, vnd bittet vmb gnad... [8]

У реченні 6 відокремлюваний елемент позначає прибуття до місця призначення. Часова форма перфекту, в якій вжито дієслово, у даному випадку виражає результативність дії. Твірна основа має прозору семантику. В прикладі 7 обидві частини конструкції є напівідіомами. Ап- окрім напрямку позначає також інтенсивність. Дієслово зазнало метафоризації внаслідок поєднання зі суб'єктом на позначення абстрактного поняття (Das sie (Liebe) Junge Leute anficht). Таким чином, преверб додає динамічності дієслівній дії та вказує на ступінь її прояву. В прикладі 8 ще можна простежити первинну семантику ап-, однак більш вираженим є значення «виконання дії в повній мірі». Твірна основа зазнала ідіоматизації, та з огляду на здатність преверба у даному контексті передавати локативність усю конструкцію визначаємо як часткову ідіому.

З розвитком у відокремлюваного елемента ап- семантики інтенсивності виконання дії та повного охоплення нею об'єкта преверб все більше набуває ознак префікса.

9) Midian: Wie ichs aber zum füglichen könne anschlagen, das solches vnuermerckt möchte zugehen, vnd ich allein zu jhr kommen könnte, darüber habe ich mich schier zum Narren vnd Fantasten gemacht [5, с. 37].

10) Midian: Ich habe den armen, wenn sie bey mir angesucht, nicht verhelffen wollen [5, с. 154]

У прикладах 9 та 10 преверб ап- є ідіомою. Твірна основа також не співвідноситься зі словом, від якого походить. У випадку з anschlagen («вчинити») преверб позначає «виконання дії в повному обсязі», завдяки чому у даному контексті автор п'єси наголошує на надмірній зосередженості суб'єкта дії на власному задумі, в успішне здійснення якого старий Мідіан змушує себе повірити. У похідному дієслові ansuchen («просити») преверб виражає лише інтенсивність дії. В такий спосіб автором зроблено акцент на благанні бідних людей, з яким вони зверталися по допомогу до безжалісного судді. Напрямок дієслівної дії передає не преверб, а прийменник bei.

Окрім підсилення дії чи її прояву в повній мірі ап- може також позначати її початок:

11) Dein Weib kummt; tu ihrn Kampf ansagen! [9]

У даному випадку в превербі ще певною мірою помітна його первинна семантика. Крім цього ап- також виражає здійснення дії в повному обсязі та її початок. Тож, на думку сусіда, чоловікові треба як слід провчити жінку.

У наступному прикладі відокремлюваний елемент більше вже не позначає напрямку, тобто є повністю ідіоматизованим, а отже, перетворився на префікс:

12) Johan Clant: Dat is nit gut, dat wil gar tho warm syn, et muste ein Mensche verdampfen, auerst segget mey, wat is Töuerrey. Helkia: Du fengest es wieder auff der alten Geigen an [5, с. 24].

В цьому прикладі преверб ап- передає початок дії. Твірна основа є ідіомою.

**Висновки.** В німецькій мові XVI ст. в деяких випадках преверби можна відрізнити від прийменників та прислівників

лише в контексті. Запозичивши від цих мовних одиниць значення локативності, преверби здійснюють також модифікацію способу перебігу дієслівної дії. Такої риси вони набули внаслідок встановлення міцного семантичного зв'язку з дієсловом, що в свою чергу виник в результаті процесу реінтерпритації, що є механізмом граматикалізації.

В німецьких дієсловах XVI ст. преверб *an-* може вказувати на напрямок дії. В такому разі відокремлюваний елемент є частиною композит. З розвитком значення інтенсивності дії або її виконання в повному обсязі преверб починає поступово втрачати первинну семантику та набувати ознак префікса. Отже, в результаті ідіоматизації преверба відбувається перетворення даних конструкцій на префіксальні дієслова. Ще більша абстрактизація преверба призводить до формування у нього рис інхоатива.

В німецькомовних п'єсах XVI ст. преверб *an-*, що окрім уточнення напрямку дієслівної дії також виражає її інтенсивність чи прояв в повній мірі, додає їй динамічності. Розвиток таких значень у відокремлюваному елементі *an-* позначається на характері всієї фрази, адже призводить до наголошення на особливостях перебігу дієслівної дії, внаслідок чого авторів, наприклад, вдається зробити акцент на задумі діючої особи.

**Перспективи подальшого дослідження.** Предметом подальших лінгвістичних розвідок має бути дослідження граматикизації превербів *ab-*, *auf-*, *aus-*, *ein-* в німецьких дієсловах в п'єсах XVI ст. з метою детального вивчення функціонування відокремлюваного елемента в даних конструкціях.

#### Література:

1. Жирмунский В. М. История немецкого языка / В. М. Жирмунский. – М. : Высшая школа, 1965. – 408 с.
2. Левковская К. А. Немецкий язык. Фонетика, грамматика, лексика : Учебник / К. А. Левковская. – [2-е изд.] – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 368 с.
3. Booij G. Jochen Zeller (2001) Particle verbs and local domains / Geert Booij // Yearbook of Morphology. – New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow : Kluwer Academic Publishers, 2003. – P. 273–277.
4. Bybee J. The evolution of grammar : Tense, aspect and modality in the languages of the world / J. Bybee, R. Perkins, W. Pagliuca. – Chicago : University of Chicago Press, 1994. – 420 p.
5. Die Schauspiele des Herzogs Heinrich Julius von Braunschweig: nach alten Drucken und Handschriften // hrsg. von Dr. Wilhelm Ludwig Holland. – Stuttgart, 1855. – 982 S.
6. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – [3. Aufl.] – Tübingen : Niemeyer, 2007. – 371 S.
7. Habermann M. Verbale Wortbildung um 1500: eine historisch-synchrone Untersuchung anhand von Texten Albrecht Dürers, Heinrich Deichlers und Veit Dietrichs. – Berlin, New York : de Gruyter, 1994. – 581 S.
8. Hayneccius M. Hans Pfrieder oder Meister Kecks [Online] / Martin Hayneccius. – 1582. – Access Mode : <http://www.zeno.org/nid/20005008697>
9. Sachs H. Der böse Rauch [Online] / Hans Sachs. – 1551. – Access Mode : <http://gutenberg.spiegel.de/buch/drei-fastnachtsspiele-5218/3>
10. Schlotthauer S., Zifonun G. Zwischen Wortbildung und Syntax: Die «Wortigkeit» von Partikelverben: Präverbfügungen in sprachvergleichender Perspektive // Wortbildung heute. Tendenzen und Kontraste in der deutschen Gegenwartssprache: Studien zur deutschen Sprache. – Tübingen : Narr Verlag, 2008. № 44. – S. 287–308.
11. Szczepaniak R. Grammatikalisierung im Deutschen. – Tübingen : Narr Verlag, 2011. – 219 S.
12. Wurmbrand S. The structure(s) of particle verbs [Online] / Sussi Wurmbrand // Semantisch Komplexe Verben und Ihre Argumentstruktur. – Marburg, 2000. – Access Mode : <http://wurmbrand.uconn.edu/Papers/structure-particles.pdf>
13. Zeller J. Moved preverbs in German: displaced or misplaced ? // Yearbook of Morphology. – New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow : Kluwer Academic Publishers, 2003. – S. 179–213.

УДК 811.11-112: 81-112.2: 004.942: 159.9

**О. Є. Басалкевич,**

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів

### НЕЧІТКЕ МОДЕЛЮВАННЯ АСОЦІАТИВНИХ КАРТ

*Предметом поданого дослідження є відтворення асоціативно-концептуальної карти історичного типу. Для реконструкції ментального прикметникового лексикону давньошотландської мови використовуються зважені діахронні прикметникові синонімічні ряди, які будуються на основі діахронних текстових прототипів словника давньошотландської мови. З точки зору нечіткої логіки ці аналітичні структури являють собою нечіткі множини, з погляду психолінгвістики – імітацію асоціативних полів за часовою послідовністю. Отже, похідними поняттями є нечіткі асоціативні поля та нечітка асоціативна структура слова. Такі два відношення є базовими для побудови нечіткого асоціативного тезауруса, що можна вважати нечіткою моделлю асоціативного ланцюжкового експерименту з історичною реакцією. Моделювання представлено нечіткою мережею, активація якої може слугувати симуляцією динаміки асоціативної вербальної сітки. Методологія дослідження поєднує історично-порівняльну та когнітивну парадигми з метою досягнення експланаторності запропонованого підходу. Отримані результати представляють частковий інтерес у сфері комп'ютерної історичної лексикографії, когнітивної та психолінгвістики, і слугують незалежною спробою симуляції давньої мовно-концептуальної картини світу на основі розроблених лексикографічних структур історичного типу.*

**Ключові слова:** діахронні синонімічні ряди, нечіткі множини, нечіткі асоціативні поля, нечітка асоціативна структура слова, ланцюжковий асоціативний експеримент з історичною реакцією, нечіткий асоціативний тезаурус історичного типу, асоціативна карта, когнітивна модель, асоціативна сітка, нечітка асоціативна мережа, давньошотландська мова.

### НЕЧЕТКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ АССОЦИАТИВНЫХ КАРТ

*Предметом данного исследования является симуляция ассоциативно-концептуальной карты исторического типа. С целью реконструкции ментального лексикона прилагательных древнешотландского языка используются взвешенные диахронические синонимические ряды качественных прилагательных, скомпилированные на основе диахронических текстовых прототипов словаря древнешотландского языка. С точки зрения нечеткой логики такие аналитические структуры являются нечеткими множествами, в спектре психолингвистики – имитацией ассоциативных полей за временной последовательностью. Производными понятиями являются нечеткие ассоциативные поля и нечеткая ассоциативная структура слова. Такие два отношения создают базу для моделирования нечеткого ассоциативного тезауруса, что в конечном итоге является имитацией ассоциативного цепочечного эксперимента с исторической реакцией. Фрагмент тезауруса воссоздан с помощью нечеткой сети, следуя образу линейного графа ассоциативного тезауруса английского языка Дж. Киша. Активация такой сети может служить моделью симуля-*